

EN ESSÄ OM DAN ANDERSSON

Hampus Holmström, jk 90/94

Författaren från finnskogarna

Dan Andersson är en av de stora svenska skalderna. Hans dikter innehållande finnskogarnas mystik och levande vildmarksbeskrivningar har som kanske ingen annans nått ner i det svenska folkdjupet. Med stark social medkänsla skrev han om det fattiga folket av kolartorpäre och bruksarbetare och deras kamp för överlevnad. Över allting vilar en längtan, ett religiöst sökande efter "något bortom bergen, bortom blommorna och sången". Många verk har nått stor spridning tack vare hans egna eller andras tonsättningar. Dan Anderssons namn är för alltid sammanvävt med den svenska poesin och visan. Som skildrare av skogsmarkslivet är hans insatser av stor betydelse, det dokumenterar och ger oss sinnliga bilder ur den svenska skogshistorian.

Hembygdens historia

Dan Andersson föddes den 6:e april 1888 i Skattlösberg inom Grangärde socken, de gamla finnmarkerna i Dalarna. Han döptes egentligen till Daniel i förnamn men valde själv, vid början av sin författarbana, att ändra det till Dan.

Den finländska invandringen till Sverige startade tidigt. Efter 1500-talets mitt uppstod brist på svedjeskog inom vissa områden av Finland och Sverige välkomnade de finländska invandrarna, mest savolaxare, och uppmuntrade dem till att odla upp våra stora ödemarker. Emmigrationen från Finland västerut påskyndades dessutom av "klubbekriget", de finska böndernas uppror mot de ryska trupperna som uppehöll sig i landet. Ett uppror som brutalt kuvades av ryssarna. De första decennierna hade invandrarna det relativt bra i Sverige. Men sedan blev järnet efterfrågat, bl.a. genom det 30-åriga kriget, och järnbruken började tjäna pengar och expandera. De svedjande finnarna ansågs nu som "onyttiga och skogsfördärvande". 1638 års svedjeförbud, nya skogsförordningar 1647 och skärpt svedjeförbud år 1664 tvingade finnarna att överge sin ursprungliga näring och slutligen böja sig under brukens järnvilja.

Det forna svedjefolket tvingades bryta den stenbundna marken för att överleva. Man blev nödd att handla varor, bl.a. utsäde, i affärer som bruken förestod. Man fick handla på kredit enligt det s.k. kontrabokssystemet och i gengäld tvingades man acceptera kontrakt gällande kolvedshuggning, milkolning och transporter av ved, kol, malm och vad övrigt bruken krävde. Ersättningen för arbetet var godtyckligt bestämd av bruksledningen och kom sällan i nivå med skulden i brukets affär. De finska skogsträlarnas skulder växte snabbt och genom pantskrivningar tog bruken deras djur, marker och gårdar. På nåder kunde de få bo kvar. Svälten blev vissa år ohygglig i dessa finnmarker. Man stal gröpen som brukens hästar utfodrades med och åt detta själv, det förekom även att man försökte äta lera.

Kyrkan stod på brukens sida, prästerna vägrade att skriva in de finska namnen i kyrkböckerna. Istället påtvingades finnarna svenska namn. Däremot levde de finskklingande namnen på olika platser kvar i folkmun och återfinns idag på våra kartor. Luossa, älven Pajso, tjärnarna Hakalam och Latalam och torparstället Kestina är exempel som omtalas i Dan Anderssons skrifter.

Familjen och hemmet

Både Dan Anderssons far, Adolf, och mor, Augusta, var av finsk härstamning. Båda två var utbildade till småskollärare. De ambulerade mellan olika byaskolor till en början men Adolf blev senare ordinarie lärare i Skattlösberg. Det gifta paret flyttade dit och bosatte sig i skolhuset. Adolf undervisade och Augusta ägnade sig åt hemmet och barnen, ibland

vikarierandes i skolan. Dan Andersson hade fem syskon; två äldre bröder och en yngre bror samt två yngre systrar varav den ena dog endast dryga året gammal. Systemens död tillsammans med hemmets religiösa prägel fick Dan att redan tidigt börja gå i grubblrier, ibland med inslag av Gudsfruktan. Men barndomen innehöll också äventyr och upptäcktsfärder i skog och mark, naturens skönhet förundrade och skänkte Dan mycket glädje. Dan var tidig i sin utveckling och läste redan vid fem års ålder. Strax därefter lärde han sig det engelska språket, mycket tack vare att fadern under vissa perioder endast talade engelska med sin fru och sina barn. Vid åtta års ålder kunde man höra Dan deklamera dikter eller spelandes på sin fiol som kom att bli en trogen följeslagare under resten av hans liv.

Faderns betydelse för Dan Anderssons utveckling och författarskap kan knappast överskattas. Hans starka tro satte prägel på hemmet men den religiösa övertygelsen användes inte, åtminstone ej avsiktligt, för att skrämja barnen till ett gott leverne. Fadern höll ofta predikningar på söndagarna i skolhuset, liksom föredrag om nykterhet och hygien för folket i bygden. Han var en egenartad personlighet och ansågs som mycket lärd. Skolan i Skattlösberg kom att stå i centrum för hela trakten. Det var till skolmästaren man gick när någon var sjuk eller när skrivelser skulle tydas och rättas. Inte bara för Dan och hans syskon kom fadern att utgöra en trygghet. Lärarlönen var förhållandevis låg på den tiden och därför arbetade fadern under ferierna i skogen eller i jordbruket. Allt eftersom sönerna växte upp fick de följa med och hjälpa till. Fadern förde dessutom anteckningar från gamla tider, berättelser ur hans eget liv och andras, som Dan fick ta del av. Dessa utförliga och omfångstrika minnesböcker kom att utgöra stoff till en stor del av Dans skildringar från finnmarken.

Amerikaresan

Som så många andra gick Adolf Andersson i Amerikafeber. Han bestämde sig för att skicka sin 14-årige son Dan på rekognoseringsstur till Amerika. Meningen var att sedan komma efter med familjen. I Amerika fick Dan prova på trapper-liv, med farbröder och kusiner strövade han omkring i urskogarna, jagade och fiskade. Men i breven hem rapporterade han även om de fattiga och svåra förhållanden som rådde bland många emmigranter. Detta fick fadern att efter cirka åtta månader kalla hem Dan. Någon Amerikaresa för familjen Andersson kom inte att bli av. Däremot hade Dan samlat på sig en mängd erfarenheter och historier. Efter sin resa upplevde han dessutom säkerligen en ännu större kärlek till sin hembygd.

Ungdomsår, uppbrott och arbete

År 1905 slutade Adolf Andersson sin folkskollärartjänst och skaffade sig ett arrende med kolningsskyldighet. Gården hette Mårtenstorp och Adolf uppgav själv att han tog detta steg "för att pojkar skulle få arbete". Gården var förfallen, utan gårdesgårdar och till stora delar igenväxt, så nog blev det mycket att göra för dem alla. Det blev en svår tid för familjen. Kanske var faderns beräkningar något för optimistiska. Det var här som Dan på allvar lärde sig en kolares yrke; han fick hugga kolved, resa milor, hålla vakt och riva ut. Han kommer i kontakt med gamla kunniga kolare, genuina skogsfinnar, och lyssnar till deras berättelser och visdomsord. Erfarenheter och anteckningar som görs blir stommen i många senare litterära verk.

Tidigt i Dans uppväxt såg både andra och säkert även Dan själv att han inte var riktigt anpassad till tungt kroppsarbete. Ofta kunde han lämna sin uppgift för att söka upp en lugnare plats och drömma sig bort. Rent fysiskt var hans förutsättningar inte de bästa, han var ganska klen och hade veka händer. Istället vandrade han hellre runt i trakterna och lyssnade till de

gamla böndernas och skogsarbetarnas berättelser. Ibland fick han stå ut med att bli kallad både lat och oduglig.

När Dan kommer upp i 20-årsåldern företar han sig mer eller mindre seriösa utbrytningsförsök från familjehemmet. I sin strävan att bli självförsörjande kom han att prova på en mängd olika sysslor. Hans inre oro medför dock att få anställningar sträcker sig över längre perioder än något år. Han skriver kåserier och insändare för Bergslagsposten, dock utan ersättning, och säljer Eskilstunasmide en tid. Ett arbete som "hjälpullare" på Kvarnsvedens pappersbruk resulterar i att man får anställa ytterligare en man, en "hjälpullare". Dan kom i kontakt med nykterhetsrörelsen och blev så småningom anställd som talare och ombudsman för Templarorden. År 1907 får Dan lärartjänst i Brinksjöbergs skola. Hans pedagogiska gärningar bestod i huvudsak av fiolspelande och historieberättande, han ansåg att det viktigaste var att han och ungarna hade det trevligt tillsammans. Dan försöker att mönstra på ett antal fartyg utan att lyckas. Sjömansyrket, en stor dröm för Dan, skulle visa sig för alltid vara stängt för honom.

När väl kolningskontraktet på Mårtenstorp löpt ut flyttar familjen Andersson runt i finnmarken och bor kortare perioder på ett flertal olika ställen. 1912 bosätter de sig i Luossastugan i Skattlösberg. Bristen på arbete men även hans kärlek till finnskogarna drev honom allt som oftast hemåt. Han arbetar där med slätter och deltar sporadiskt i flottningsarbete. Detta i den vilt skummande Pajso och längre fram på somrarna vid sjöflottningen på Väsman. Vissa vintrar kom värmlänningar ut till finnmarken med hästar och timmerdoningar. Tillsammans med dem kunde Dan sitta på kvällarna, själva huggningen var för tungt för honom. Livet i timmerkojan gjorde ett starkt intryck på Dan. I kojan bodde tio till tolv man, ibland ännu fler. På eldpallen stektes fläsk och korv under mängder av våta kläder som hängts upp på tork. Det var så dålig luft och dragigt att flera huggare fick lungshot. Men en lördagskväll kunde ändå spriten och musiken värma sinnena, och vardagens hårda slit för en stund falla i glömska.

Nya vänner

Åren 1914-1915 studerar Dan Andersson vid Brunnsviks folkhögskola. Denna tid medförde kontakter med intressanta människor som ägde en annan sorts kunskap och erfarenhet än de Dan tidigare mött. Genom intensiva diskussioner med lärare och kurskamrater genomgår han en snabb intellektuell utveckling. Ämnen som tas upp är allt ifrån naturvetenskaplig religion till kritisk humanism. Vännerna ger honom läsimpulser och en högst ansenlig mängd litteratur läses; Homeros, Darwin, Dickens, Wilde, Lord Byron, London, Kipling, Dostojevskij, Goethe, Kant mm. mm. Den kamratskap som utvecklas under skoltiden här kommer i vissa fall bli bestående och Dan återvänder ofta till Brunnsvik för att samspråka med sina gamla lärare. Vänskapen med Waldemar Bernard medför att Dan kommer i lag med ett konstnärsgäng i Stockholm. Där levde man i en form av kommunistiskt fungerande gemenskap som kom att ge Dan ny stimulans i sitt skrivande. Efter Brunnsvikstiden blev den religiösa problematiken mer central i Dans diktning, medeltidsmystik och indisk litteratur som Bhagavad-Gita blev av genomgripande betydelse.

På våren 1917 träffar Dan Olga Turesson. De blir starkt fästa vid varandra och förlovar sig strax. Den 19:e juni 1918 sker vigselakten. Olga hade stor insikt i och förståelse för Dans skrivarbete. Hon lämnade honom fullständig frihet att resa och vandra i skogarna och när han sedan återvände till deras hem i Gonäs var han alltid väl bemött. Här fann han den ro han emellanåt sökte.

Dikter, noveller och romaner

Ingenting kunde hindra Dan Andersson från att gå författarens väg. Han upplevde sin bana som förutbestämd. Trots vidriga förhållanden, penningbrist, tvivel och ångest gick han ändå konsekvent sin väg fram. Ofta är flera skrivarbeten igång samtidigt och produktiviteten är hög, även om Dan anser sig drabbas av stunder av skrivkramp och idétorra. 1914 utkommer så Dans debutbok, *Kolarhistorier*. Här finns många av de gamla historierna från hemtrakten samlade i novellform. Motivvalet är finnmarken och dess människor, realistiskt skildrat med stundom en underlig färgning av drömstämning. Författarens förord är troligen sanna; "Det följande är delvis skrivet i en jordkoja, många gånger vid det skumma skenet från en sotig lykta, nedhängande från det inrökta taket". De bästa av alla källor var dock säkerligen faderns minnesanteckningar där Dan hämtade berättelser om vad som hände i finnmarkerna förr i världen. Dan accepterar numera sig själv som "en spelman och drömmare" och hans första framgång eggjar honom till nya ansträngningar och fortsatt arbete som författare. *Kolvaktarens visor* kom ut år 1915 och är en samling berättelser och dikter i samma stil som den första boken. Folket från skogsbygden och miljön är den samma men skildringarna läggs mer upp som problem; "finns det ingen utväg, kan inget göras för att utplåna orättvisorna?". 1916 ges novell- och diktsamlingen *Det kallas vidskepelse* ut. Hembygdens gamla sägner och föreställningar om allt det okända som går under beteckningen "vidskepelse" finns med i denna bok. Här finns även skarpsynta skildringar av skogsbygdens andliga liv. *Svarta ballader* kom 1917. En diktsamling fylld med sång och rytm, vissa med Dans egna melodier. Den första delen av Dan Anderssons delvis självbiografiska böcker, *De tre hemlösa*, kom ut under 1918. Den handlar om David Ramm, en man som i mycket liknar Dan själv. 1919 kom andra delen ut, *David Ramms arv*. Den tredje romanen i serien om David Ramm kom aldrig att i sin helhet slutföras. Arbetet fick ett abrupt slut i och med författarens tragiska död.

Den 16:e september 1920 befinner sig Dan Andersson i Stockholm. Han hade lämnat hemmet i Gonäs, mitt under arbetet att måla och färdigställa det, för att där träffa vänner och planera sitt skrivande. Han tar in på hotell för natten och hittas på morgonen därpå död i sin säng. Dödsorsaken var cyanväte-förgiftning. Rummet hade dagarna innan gasats mot vägglöss och vädringen hade varit otillräcklig, madrassen kom att utdunsta det dödliga cyanvätet. För hans närmaste blev underrättelsen om hans bortgång förkrossande. Hans hustru Olga väntade barn och sex månader efter Dans död föds dottern Monica. Men framgången lät inte vänta på sig. Snabbt blev Dan Andersson mycket känd och alla visste med ens vem han var. Postumt utgavs en mängd av Dans skrifter som han lämnat efter sig, däribland Amerikaberättelsen *Chi-mo-ka-ma*. Hans verk lästes över hela landet och lovordades mångfald. Ett erkännande för finnskogarnas författare som han säkerligen hade glatt sig åt under de många dagarna som genomlevdes i svårmod.

Referenser

Johansson, G. (1988). Finnmarkens spelman. LTs förlag, Stockholm.

Odstedt, A-M. (1989). Dan Andersson - liv och diktning. Bokförlaget Libris, Örebro.

Ågren, G. (1988). Dan Anderssons väg. Tidens förlag, Stockholm.

dessutom valda delar ur

Bernhard, W. (1954). En bok om Dan Andersson. Tidens förlag, Stockholm.

Uhlin, E. (1950). Dan Andersson före Svarta ballader. Tidens förlag, Stockholm.